

Историчар и слобода (Сусрети са Андрејем Митровићем)

Срж друштвеног живота јесте однос појединачног и заједничког, тиме је у начелном изједначавању слободе и живљења.

Андреј Митровић

Апстракт: Чланак је посвећен објашњењу значаја појма слободе у научном и образовном раду историчара Андреја Митровића. У тексту се кроз подсећање на Митровићев начин рада са последипломцима и млађим сарадницима осветљава његово схватање слободе појединца који истражује историју, али и положаја историјске науке у српском друштву крајем двадесетог века.

Кључне речи: Андреј Митровић, научна слобода, научни метод, сећања, усмена историја

Сећање је варљиво. Сваки историчар би требало то да зна. Протоком времена неминовно расте могућност да се погрешни при реконструкцији и интерпретацији прошлих збивања. Упркос истинољубивости, чврстој вољи и стручној спреми, над нама увек лебди могућност да се „сећања“, „усмена историја“, „интервјуи“, „дневници“ и слични покушаји фиксирања података о прошлости претворе у својеврсну „литерарну фикцију“. Али, с друге стране, ако се одрекнемо података које доносе сећања савременика, осуђујемо себе на углавном официјелне изворе, који су, због различитих разлога, такође једностранни, субјективни и могу да воде ка деформисаној слици прошлости, коју луцидни истраживачи понекад називају „бирокуратском фикцијом“. Најзад, постоји и „новинарска фикција“, на коју не треба трошити много речи. Шта, онда, преостаје историчару? Има ли он, ограђен таквим зидовима, икакву слободу? Може ли ишта рећи а да не погрешни? Има ли уопште смисла записивати сећања? Каква им је сврха и колика вредност? Требају ли икоме?

Ипак, постоје начин и средство да се истраживач заштити од Сциле лагодне произвољности и Харибде круте официјелности, а то је научни метод којим је овладао и који током свог укупног професионалног живота даље

изграђује.¹ Управо развијен, строг и доследно коришћен метод даје смисао не само употреби разноврсних извора, па и оних насталих на основу нечијих сећања, него даје смисао и интелектуалној слободи, без које се не треба надати новом и вредном знању. То је један од важнијих закључака који произлазе из теоријских радова професора Андреја Митровића, из резултата његових истраживања, али и из начина његовог рада са студентима и младим сарадницима. Метод се, тако, јавља као нарочити аутокоректив савесног истраживача, и управо по примени или одсуству научног метода разликују се квалитетни научни радови од претенциозних писанија разних скрибомана, амбициозних аматера и обичних шарлатана.²

Катедра за Општу савремену историју, 2003.

¹ Видети: Mitrović, Andrej, *Raspravljnja sa Klio O istoriji, istorijskoj svesti i istoriografiji*, Sarajevo 1991; Митровић, Андреј, *Пропитивања Клио Огледи о теоријском у историографији*, Београд, 1996.

² О томе, поред наведених књига, видети и: Радић, Радивој, *Срби пре Адама и после њега: историја једне злоупотребе: слово против „новоромантичара“*, Београд 2005; Јовановић, Мирослав; Радивој Радић, *Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд 2009.

Друга његова важна мисао, када је у питању знање о прошлости, јесте о слободи личности онога ко пише историју. Занимљиво је да је у својој најпотпунијој и, можда, најпознатијој књизи о теоријским питањима историографије само једном експлицитно поменуо слободу, начелно је изједначивши са „живљењем“: „Срж друштвеног живота јесте однос појединачног и заједничког, тиме је у начелном изједначавању слободе и живљења.“³ Међутим, управо због тог изједначавања, та реченица целој књизи даје посебан тон. Можда није претерано ако се каже да би све што је у њој написано изгубило смисао и значај, или добило другачији смисао, ако би се научнику, историчару, одузело једно важно својство – слобода. Као да на то једној реченици, у ствари, почива цела та његова књига. То се пре свега односи на слободу од утицаја из области политике, али и од сваке друге друштвене силе или интереса. Па и од личних страсти и склоности самог писца историје и његовог окружења. Зашто слобода није чешће помињана у тој теоријској књизи Андреја Митровића? Можда зато јер се садржај који је уобличен у књигу таложиио постепено, годинама и деценијама, у једном времену које интелектуалним (а ни другим) слободама није било наклоњено? Понекад одсуство неке речи у неком тексту може да одјекне више него њено присуство.

Међутим, оно што је говорио својим последипломцима и то како је у одређеним ситуацијама поступао у раду с њима додатно осветљава његове погледе на важно питање историчареве слободе. Једном приликом, средином деведесетих година двадесетог века, када смо разговарали у вези с мојим магистарским радом, понет неким својим размишљањима, Андреј Митровић је, сасвим неочекивано, рекао да млад човек „има пуно право“ да доконо седи на сунцу и губи време пред факултетом, и то пред неким од најбољих – можда баш пред Сорбоном. Његова је „неприкосновена слобода“ да одлучи да ли ће ући на тај факултет и искористити оно што он пружа или неће, и то не треба посматрати као неку обест или расипништво младих људи. Није то никакав луксуз. То је, сматрао је он, само неопходни израз слободе појединца, без које нема ни слободе мисли, ни слободе научног и уметничког стваралаштва, па ни вредних резултата. Било је, том приликом, горчине и резигнације у његовом гласу, јер је знао да је тада студентима у Србији била недоступна чак и новија инострана литература, а камоли нека друга, суптилнија и важнија „права“ и „слободе“. Да „сунчање пред Сорбоном“ и не помињемо...

Упркос околностима, професор Митровић је настојао да, колико је то било у његовој моћи, пружи слободу својим магистрандима и докторандима. Пре свега, то се односило на одабир тема за њихове тезе. Није постојао некакав списак тема и области које би требало „обрадити“ на Катедри за општу савремену историју. Постојале су једино идеје, расправа о њима, и неистражена

³ A. Mitrović, *Raspravljanja sa Klio...*, 46.

пространства прошлости. Настојао је да се до тема за нове научне радове дође током многих разговора с кандидатима, где би се кристалисале, пре свега, посебне склоности будућих истраживача, како би до потпуно изражен био њихов претходни интелектуални развитак, прочитана литература и особине личности. Желео је да сваки нови истраживач своју тезу сам макар назначи, ако већ не може да је сам докраја дефинише. Поштовао је личне склоности и тежње, па донекле и жеље, али не због пукe склоности ка демократичности. Из данашње перспективе и са овим искуством рекао бих да је у томе видео важан предуслов да свако, већ на почетку научне каријере, пружи свој максимум.

Идеално је ако тема нађе свог истраживача. Али за то је потребно створити потребне околности и услове, што је превазилазило моћи само једног човека. Већ током вежби на четвртој години основних студија историје асистент Андреја Митровића, Мирослав Јовановић, опазио је неколико студената који су имали шира и другачија интересовања од осталих. Могло се с њима разговарати о Кишовој књизи *Гробница за Бориса Давидовича*, о Замјатиновом роману *Ми*, Орвеловој *1984*. и другим темама које су се дотицале тада актуелног курса о руским револуционарним кружоцима, али су залазиле и на поље књижевности, филозофије, психологије... С временом, током тих разговора постепено је дефинисана и тема мог дипломског рада: *Историјско у Замајатиновом роману „Ми“*. Касније сам сазнао да је професор Митровић дуго имао у виду ту занимљиву тему, али ју је одобрио за дипломски рад тек када му је његов асистент рекао да се за њу занима студент који је роман већ прочитао и има одређено мишљење о њему. Да занимање није испољено, тема би наставила да чека свога аутора. Тада нисам знао, а данас знам колико је менторство одговорна и осетљива дужност и колико су далекосежне последице и успеха и неуспеха у том послу.

Већ је падао мрак тог новембарског поподнева 1994. године када сам, одбранивши дипломски рад, са Мирославом Јовановићем и два-три друга, студента, изашао пред зграду Филозофског факултета. Као и многи из моје генерације, тек са завршетком основних студија схватао сам да се преда мном отварају озбиљни проблеми. Први пут – заиста, заиста озбиљни... Куда даље? Моја дотадашња интересовања за књижевно стваралаштво и жеља да ми то буде професија током година слома поретка и система вредности нису нудили никакву перспективу у девестираној и изолованој земљи. На том месту, у то време, такве тежње нису водиле никуда. Међутим, када ме асистент Андреја Митровића упитао шта намеравам убудуће да радим, рекао сам да ћу потражити било какав посао, и покушати да пишем. Он је мало ћутао и рекао: „Знаш ли да се о теби разговара на катедри?“ Нисам знао. „Ти би требало да упишеш последипломске студије. Размисли о томе. Касније можемо заједно код професора...“ Никада раније нисам размишљао о научној каријери. Али о томе је размишљао неко други. Неко чији је посао да зна такве ствари...

Значај слободе у систему вредности и начину рада Андреја Митровића добро се види из следеће епизоде: када сам долазио код њега на разговоре у вези са темом моје магистарске тезе, увек је ту био и његов асистент. Било је то зато што је професор настојао не само да буде ментор будућим научницима него и да ту вештину пренесе на млађе сараднике. Био је то, за њега, двоструки учитељски посао. Приликом једног од тих састанака Мирослав Јовановић је рекао да се у књизи Вука Винавера помиње како су у мостарској тврђави после Првог светског рата били затворени неки Руси. Ништа више се о томе није знало. Предложио је да у архивској грађи покушам да сазнам нешто више о томе. Тако бих стекао одређено искуство рада у архиву и, можда, објавио неки краћи текст у научној периодици. Професор Митровић је био сагласан – ако уопште буде грађе за то. После недељу дана истраживања било ми је јасно да је мостарска тврђава била тек део мреже логора за политичке противнике у новооснованој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Када је чуо о чему је реч, Андреј Митровић је био изненађен и узбуђен, можда и више него ја, јер је и знао много више него ја. У науци се, тада, за те логоре – није знало. „Колега, нећемо губити време! Имате тему за магистарски рад! Истражујте даље, сакупљајте изворе, касније ћемо је прецизније формулисати...“ Тада то нисам јасно видео, а данас видим да сам у том тренутку добио оно што ми је највише требало: поверење и слободу.

Андреј Митровић је увиђао да научну слободу и ширину погледа угрожава не само тада актуелни историјски контекст – рат, распад државе, изолација и сиромаштво – него још више интелектуални амбијент на који су још снажно утицале вредности традиционалног друштва склоног ауторитарности. Када смо разговарали о могућој теми за мој докторат, рекао је да би он био спреман да предложи и брани да тема буде *Енциклопедија Југославије* – састав њене редакције, њена идеолошка и политичка усмереност, тематска уређеност и, као најважније, генерална слика света коју она ствара. Мало се замислио над том идејом, која је била инспирисана обилном употребом референсне литературе у мојој магистарској тези, а затим закључио: „Боље не...“ Сматрао је да би у нашој научној средини онога ко докторира на једној енциклопедији пратио глас да је „олако“ докторирао на једној „малој“ и „неозбиљној теми“. „Шта ће Вам то? Наћи ћемо ми“, рекао је, „неку 'нормалну' тему за Вас, има толико неистражених области у науци“. Данас мислим да је штета што то тада није остварено. Био би то и методолошки и тематски помак. Да ли је Андреј Митровић тада изневерио начело слободе? С једне стране, требало је интелектуалне слободе да би се уопште и дошло на такву идеју. С друге, требало је мудрости да се последипломцу не учини „медвеђа услуга“. Требало је разумети околности и у датом контексту се одредити за оно што је реално изводљиво. Требало је бити и одговоран, а не само слободан...

Један од начина да се будућим научницима пружи више слободe него што су то актуелне друштвене, политичке и научне околности дозвољавале било је и довођење иностраних афирмисаних историчара, истраживача и професора на неформалне округле столове које је организовао Андреј Митровић. Било је то време међународних санкција према Србији, које су погађале и науку. Та окупљања, изван његових редовних професорских обавеза, била су начин да својим студентима омогући увек корисне разговоре и расправе са искуснијим колегама. Да чују оно што је било недоступно, а неопходно знати. Поред осталог, настојао је да тиме донекле ублажи последице немогућности да његови магистранди и докторанди посећују научне конференције у иностранству, да истражују у страним архивима и библиотекама и формирају круг својих научних познаника и сарадника. Научни углед и ауторитет Андреја Митровића били су довољни да се сретнемо са истраживачима, понекад врхунским именима историјске струке, из Италије, Немачке, Аустрије, Русије, Америке, Британије и других земаља. Мислим да је његов позив за њих био довољан мотив. Знали су ко их позива.

Постојао је још један, најнеформалнији од свих облика окупљања студената који је неговао Андреј Митровић – у кафани. А кафану је он волео и разумевао као важну институцију српског друштва. Ту се, поред осталих тема, могло разговарати и о непоклапању државних институција са центрима стварне моћи у социјалистичким и постсоцијалистичким државама. Ту је могло бити речено да су у таквим друштвима постојали, и да постоје, људи ван закона. Они који су својевремено, крајем Другог светског рата, као припадници омладинских ударних јединица „дебело задужили“ режим у настајању, извршивши деликатни задатак „дивљих чишћења“ политичких непријатеља и непожељних друштвених слојева, отворивши тако простор за устоличење нове, комунистичке власти. Неки од њих су касније живели као потпуни маргиналци, неспособни за социјални живот, без докумената и професије, али под надзором власти и са адекватним пензијама. Таквих је после рата било много. Други, малобројнији, али виталнији, претрајали су до пред крај двадесетог века. Неки су били јавне личности. Разговор о тој теми завршен је напетом тишином која је прекрила кафански сто, конобаре и госте радозналце. „И то треба да знате као будући научници...“

Једне вечери, опет у кафани, причао је како је дошло до тога да постане члан Удружења књижевника Србије. Позвало га је само Удружење, због литерарног квалитета његових књига. Јер он није писао само тачно и занимљиво него је био и врстан стилиста. Био је то повод да са млађим колегама отвори расправу о односу књижевности и историографије. Та тема је била актуелна у расправама које су се тада водиле у иностранству. Неки радикални аутори, постмодернисти, заступали су став да историјска наука, у ствари – не постоји.

Да је то све литература. Текст. Артефакт. Андреј Митровић није порицао да је писац. Али скретао нам је пажњу да, за разлику од књижевника, који може одабрати да буде вођен једино естетским критеријумима и својом маштом, историчар има и друге обавезе. А за њихово испуњење има одговарајуће инструменте и оријентире на располагању. То су, пре свега, историјски извори и научни метод, који код школованог историчара увек имају предност над лепим и занимљивим. Обуздавши свој порив за естетским, историчар себе ослобађа као трагаоца за истинитим. Истовремено, тиме што настоји да што тачније реконструише прошлост, он не престаје да буде писац. Али другачији. То своје размишљање завршио је речима: „Ја сам, дакле, писац. Ето, и то сам вам рекао...“ Тада нисам увиђао, али данас сматрам да је тиме желео да нас наведе да себи стално постављамо питања у вези са струком којој смо посветили живот. И то она најтежа, о смислу онога што радимо.

Када се данас осврнем четврт столећа унатраг, на време када сам био студент, могу поново да видим Андреја Митровића у ходнику на петом спрату Филозофског факултета у Београду, како у патикама и фармеркама долази на предавање студентима четврте године. Увек тако – у патикама и фармеркама. Не да он није много марио за формалношћу, него је то био један од начина да демонстрира свој став. Своју слободу. И да пред другима и за друге заступа право на личну слободу као темељ академске слободе. Раније, пре факултета, слушао сам га и гледао једино на телевизији, у емисијама о филму, ангажованој уметности и тоталитарној власти, које је водио. Први пут када сам га видео уживо био је то тихи, седи шездесетогодишњак са благим, ироничним осмехом. Лице човека који много зна и много може да разуме. Који је већ много тога написао и рекао, али ипак није рекао све. Човека радозналост погледа. Човека слободног од конвенција, слободног да бира себи пут и начин и, што је најважније, човека слободног да помисли што други не би.

Ако би требало искуство сусрета са Андрејем Митровићем сажети у једну мисао, онда нека то буде: *нема науке без слободе.*

Summary

Goran Miloradović

The Historian and Freedom (Sessions with Andrej Mitrović)

The article represents a contribution to the interpretation of the idea of freedom in scientific and educational work of the renowned historian Andrej Mitrović. At the same time, it serves as an example of how memories are used as a historical source. The author evokes the meetings with professor Mitrović and his standpoints and thoughts about how personal freedom is important for a researcher of the past. Through many examples and quotations, the article recollects Mitrović's method of work with postgraduate students and young colleagues. The focus of the article was to point to one of the sources of his methodological conclusions, and to certain degree to show his views on the position of historical science in Serbian society at the end of 20th century.